

УДК 338.23

ШАХРАЙСТВА У ВІТЧИЗНЯНИХ КОМПАНІЯХ: ВИДИ, ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ, ПРОФЕСІЙНІ СХЕМИ ТА ЗАХОДИ БОРОТЬБИ

Герасименко О.М.

*к.е.н., докторант кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, сертифікований провідний менеджер з управління ризиками згідно міжнародного стандарту ISO 31000, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81, 18000, Україна
тел. (096)-77-21-020, e-mail: em_gerasimenko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3144-0709, DOI : <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2019-53-151-160>*

FRAUD IN DOMESTIC COMPANIES: TYPES, FACTORS OF ORIGIN, PROFESSIONAL SCHEMES AND MEASURES OF STRUGGLE

Herasymenko O.

*candidate of Economic Sciences, doctoral student of the department of management and economic Security, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, PECB Certified ISO 31000 Lead Risk Manager, Cherkasy, blvd. Shevchenko, 81, 18000, Ukraine
tel. (096)-77-21-020, e-mail: em_gerasimenko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3144-0709, DOI : <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2019-53-149-158>*

Анотація. У статті автором розглянуто актуальні питання шахрайства у вітчизняних компаніях різних галузей народного господарства. Метою даного дослідження є ідентифікація та наступний аналіз факторів, джерел, методів та засобів реалізації шахрайських схем на вітчизняних підприємствах із врахуванням зарубіжного досвіду; вироблення механізмів протидії fraud-ризикам із врахуванням специфіки діяльності. Проаналізовано дані міжнародних організацій щодо питань шахрайства, його факторів, джерел, найбільш розповсюджених професійних схем у країнах Східної Європи та Західної/Центральної Азії. У процесі дослідження виявлено несистематичність та не контролюваність процесу управління ризиками на підприємствах, що могло б за умови ефективного ризик-менеджменту бути максимально низьким чи повністю нівельованим, що у подальшому породжує ризики шахрайства. Цікавим прикладом європейського досвіду боротьби із шахрайством, за даними дослідження ACFE, є наявність «гарячої лінії», що практично у 2 рази підвищує ефективність виявлення шахрайських схем через неофіційні джерела інформації. Автором пропонується включення питань управління fraud-ризиками до «Концепції управління ризиками на підприємстві», як основного документу, що регламентує управління ризиками у компанії. Найбільш поширеними факторами виникнення шахрайства у вітчизняних компаніях є несумлінність співробітників та необґрунтовані витрати. Особливої уваги заслуговує невідповідність між реальною практикою та сприйнятою ефективністю, а саме: більш активне використання щорічного аудиту фінансової звітності та залучення власника до операційного управління як засобу боротьби з шахрайством. На основі проведеного дослідження механізмів протидії шахрайству у вітчизняних компаніях, що мають досвід фіксації шахрайства у минулому пропонується проведення щорічної експертизи з врахуванням специфіки функціонування вітчизняних компаній.

Ключові слова: шахрайство, fraud-ризиками, управління ризиками, ризик-менеджмент, фальсифікація
Формули: 0, рис.: 8, табл.: 0, бібл.: 10

Annotaiion. In the article the author considers the actual issues of fraud in domestic companies of various sectors of the national economy. The purpose of this study is identification and subsequent analysis of the factors, sources, methods and means of implementing fraudulent schemes at domestic enterprises, taking into account foreign experience; developing mechanisms for counteracting fraud-risks taking into account the specifics of activities. The data of international organizations on the issues of fraud, its factors, sources, and the most widespread professional schemes in the countries of Eastern Europe and Western / Central Asia are analyzed. In the course of the research, the unsystematic and non-controllable process of risk management at enterprises was identified, which could, if effective risk management is as low as possible or completely leveled, which in future generates fraud risks. According to the ACFE study, an interesting example of European anti-fraud experience is the availability of a hotline, which almost 2 times increases the effectiveness of detecting fraudulent schemes through unofficial sources of information. The author proposes the inclusion of fraud-risk management issues in the "Concept of Enterprise Risk Management" as the main document regulating risk management in the company. The most common causes of fraud in domestic companies are the unconscientiousness of employees and unwarranted costs. Particular attention deserves a discrepancy between real practice and perceived effectiveness, namely: more active use of the annual audit of financial statements and the involvement of the owner in operational management as a means of fighting fraud. Based on the study of mechanisms

for counteracting fraud in domestic companies with experience of fixing fraud in the past, an annual examination is proposed, taking into account the specifics of the functioning of domestic companies.

Key words: *fraud, fraud-risk, risk management, falsification*

Formulas: 0, **fig.:** 8, **tabl.:** 0, **bibl.:** 10

Постановка проблеми. Проблема забезпечення економічної безпеки сучасних підприємств актуалізується з ускладненням економічної та геополітичної ситуації у країні. Одним з найбільших ризиків сучасних підприємств є ризики шахрайства. Саме вони стають щороку причиною втрати значних обсягів активів, хабарництва та корупції, фальсифікації та незаконно отриманих доходів. На сьогодні шахрайські схеми реалізуються завдяки широкому арсеналу засобів та прийомів, користуючись тим, що власники підприємств та топ-менеджмент виділяють катастрофічно мало ресурсів на економічну безпеку власного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз питань шахрайства на вітчизняних підприємствах показує, що дана тема у наукових публікаціях та у практичній діяльності є досить актуальною. Дослідженню питань управління ризиками різних суб'єктів господарської діяльності, в тому числі й вивченню fraud-ризиків присвятили свої праці наступні вітчизняні вчені: Банах С. В. [1], Гречаник Л. [2], Добрик Л. О. [3], Занора В. О. [4], Зачосова Н. В. [5], Кривенко О. І. [6], Пластун В.Л. [7], Фурман В. М. [8].

Формулювання цілей статті. Проблема шахрайства у вітчизняних компаніях є досить актуальною проблемою вже більше 10 років, а особливо загострилася останні роки. Розкрадання майна, необґрунтовані витрати, витік інформації за межі компанії та ще ряд fraud-ризиків набирають значних обертів і стають серйозною загрозою економічній безпеці підприємств. Своєчасне реагування, розробка дієвого механізму протидії реалізації шахрайським схемам зможуть протистояти фродам та забезпечити сталість економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно щорічного

глобального дослідження компанії «Kreston GCG» в Україні - «Шахрайство в українських компаніях» [9] у 2017 році було проведено оцінку думок 536 керівників, відповідальних за корпоративне управління та ризики на своїх підприємствах. Дослідження проводилось компанією Kreston GCG у 2017 році в Україні за допомогою методу онлайн-опитування на основі власної CRM бази. В опитуванні взяли участь 130 компаній всеукраїнського масштабу, що склали 54,3%. Серед компаній-респондентів [9]:

- лідери аграрного ринку;
- найбільші виробники молочної продукції;
- найбільші виробники будівельних матеріалів;
- міжнародні лідери виробництва електроніки;
- найбільші будівельно-девелоперські компанії України;
- лідери українського фармацевтичного бізнесу та фармдистрибуції та ін.

Опитування респондентів здійснювалося в усіх областях України (за виключенням окупованої території). Діяльність більше половини учасників (54,3%) представлено по всій Україні в цілому. Інша частина компаній мають власні представництва та філіали в різних регіонах країни (рис. 1).

Більше 41% компаній-респондентів - це національні – виробництво, торгівля та послуги яких розміщені більше ніж в 10-ти регіонах України. Регіональні – це компанії, виробництво, торгівля та послуги яких знаходяться менш ніж в 3-х регіонах. Слід звернути увагу, що 35,4% компаній-респондентів налічують до 100 осіб персоналу, 12,6% - 101-250 осіб, 18,9% - 251-500 осіб та 33,1% налічують більше 1000 осіб персоналу. Отже, дослідженням охоплено різні за розміром види підприємств та організацій.

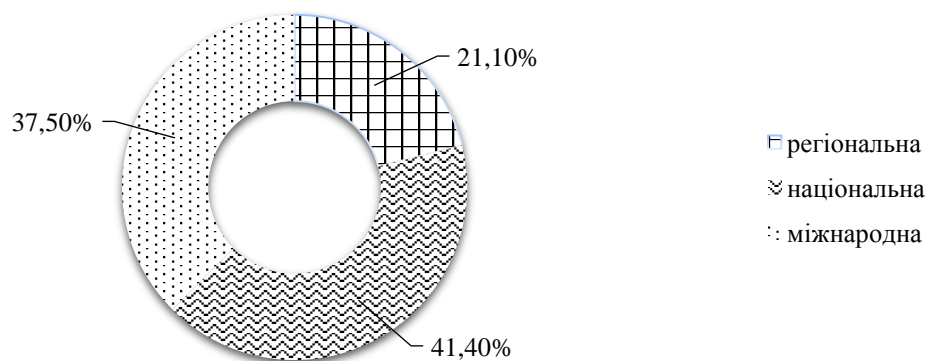

Рис. 1. Профіль компаній – респондентів дослідження 2017 р., %

Джерело: складено автором на основі [9]

Серед галузей-респондентів лідерами стали: торгівля – 28,7%; сільське господарство 23,3%; харчова промисловість – 17,8%; промислове виробництво 12,4%; транспорт та логістика – 10,1%; технології – 10,1%; виробництво товарів народного споживання – 7,8%; нафтогазовий сектор – 7%; по 5,4% - нерухомість та зв'язок й телекомунікація; нижче 4% - хімічна промисловість, фармацевтична галузь, добувна промисловість, будівництво, соціальний сектор, металургійна промисловість та фінансова сфера [9].

Про високий якісний характер статистичних даних свідчить інформація щодо посад респондентів – учасників. Так, 52,8% респондентів – це фінансові директори компаній, що приймають безпосередню участь у процесах управління ризиками. Також серед респондентів були 15,7% - перші керівники (генеральний директор, президент та ін.), 8,7% - власники; 7,1% - внутрішній аудитор / контролер / ревізор; 3,9% - головний бухгалтер; 3,1% - заступник директора, член правління; 1,6% - керівник служби безпеки та ін. Такий кадровий склад респондентів свідчить про повне охоплення топ-менеджменту компаній під час дослідження [9].

Більше ніж 60% українських компаній виявили у себе шахрайські операції. 40% компаній стикнулися з фактами розкрадання активів та фіктивними видатками. 20% оцінили свій збиток від

100 тис. дол. до 5 млн. в рік. 38,2% випадків шахрайства було виявлено із неофіційних внутрішніх джерел [10].

Найчастіше випадки шахрайства зафіксовані в секторах промислового виробництва, торгівлі, харчової промисловості та сільського господарства. Дана ситуація відповідає загальносвітовим тенденціям – за даними глобального дослідження шахрайства в організаціях, згідно звіту ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) [10]. Промислове виробництво входить до топ-5 галузей, що схильні до шахрайських схем. Як і в Україні, розкрадання активів є найбільш розповсюдженим видом шахрайства у світовій практиці, що підтверджене даними дослідження ACFE [10], воно фіксується у 83% усіх випадків шахрайства. Як відомо, ризики шахрайства або fraud-ризики є найбільш розповсюдженими на підприємствах в країнах Східної Європи, при цьому Україна не є виключенням. Дане твердження підтверджують дані міжнародних звітів з шахрайства. Так, для країн Східної Європи найхарактернішим видом шахрайства є корупція (рис. 2), що становить 60 % від усіх професійних шахрайських схем. Друге місце (30 %) займають шахрайські дії з безготівковими розрахунками. Майже в рівних частинах далі йдуть – фальсифікація, шахрайство з компенсацією виплат, крадіжками готівки, шахрайства з фінансовою звітністю та готівкою на руках.

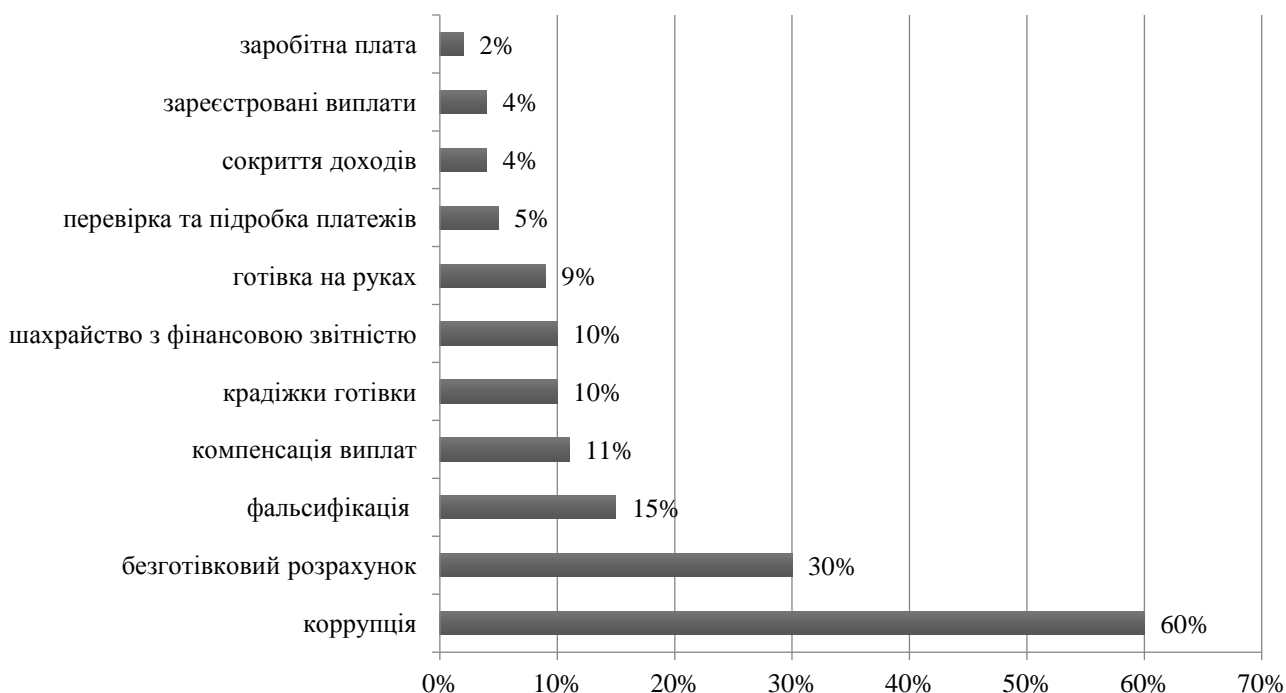

Рис. 2. Найбільш розповсюджені професійні схеми шахрайства у Східній Європі та Західній / Центральній Азії

Джерело: складено автором на основі [10]

За даними звіту ACFE за 2018 рік факт професійного шахрайства виявлено у 40% за повідомленням про даний злочин, у 20%

за результатами внутрішнього аудиту, 16% за перевіркою керівництвом (рис.3).

Рис. 3. Яким чином з'ясовано про факт професійного шахрайства

Джерело: складено автором на основі [10]

Слід звернути увагу на випадкове виявлення фактів шахрайства оскільки воно становить цілих 7%, а отже може наносити підприємству значні збитки та не бути виявленим. Випадкове виявлення свідчить про несистематичність та не контрольованість процесу управління ризиками на підприємстві, що могло б за умови ефективного ризик-менеджменту бути максимально низьким чи повністю

нівельованим. Так, за даними ACFE [10] для країн Східної Європи та Західної / Центральної Азії, так і для України найбільш застосовним методом боротьби проти шахрайства є зовнішній аудит фінансової звітності та проведення перевірок відділом внутрішнього аудиту (рис. 4).

Рис. 4. Які заходи боротьби із шахрайством є найбільш поширеним в країнах Східної Європи та Західної / Центральної Азії

Джерело: складено автором на основі [10]

Мало застосовними методами є: нагороди для інформаторів, ротація робочого місця та активний моніторинг. При цьому для підприємств, що працюють у Західній Європі найбільш популярним методом боротьби із шахрайством є кодекс поведінки (93%). Деякі елементи даного кодексу пропонується включити до «Концепції управління ризиками на підприємстві», як основного документу, що регламентує управління ризиками у компанії. Свою високу превентивну дію у країнах Західної Європи доводить управління сертифікацією фінансової звітності та зовнішній аудит фінансової звітності (по 88%).

Як форма виявлення фактів шахрайства в компаніях, у світі лідируючі позиції займають неофіційні джерела. Причому найбільшою популярністю користується «гаряча лінія», яка у вітчизняних компаніях досі є недооціненою. За даними дослідження ACFE наявність «гарячої лінії» практично у 2 рази підвищує ефективність виявлення шахрайських схем через неофіційні джерела інформації. Відсутність або недосконалість внутрішнього контролю згідно [10], також створює ризик виникнення шахрайства у 41,9% та 36,4% відповідно. Слід зауважити, що сам факт можливості шахрайських дій стимулює їх до реалізації.

Одним із найістотніших факторів скоєння шахрайських дій на вітчизняних підприємствах є незадоволеність співробітників власним матеріальним становищем.

В Україні ж трохи більше 40% респондентів стикнулися з фактами шахрайства у відділах продажів. Іншими підрозділами, в яких фіксовано fraud-ризика є відділ закупівель (35,8%) та виробничий підрозділ (34,3%). При цьому в європейських компаніях ситуація протилежна. Основним підрозділом де виявлено найбільше фактів шахрайства є фінансовий відділ.

Система регуляторного внутрішнього контролю для попередження шахрайства з боку персоналу різного рівня сприймається як найбільш ефективний механізм. На відміну від України, у світовій практиці найбільш ефективним механізмом попередження шахрайства є зовнішній аудит фінансової звітності. За даними дослідження ACFE [10] 82% компаній регулярно використовують даний інструмент. При цьому, регулярне проведення зовнішнього аудиту позитивно

корелює з меншими фінансовими втратами у результаті шахрайства та більш швидким виявленням негативних факторів.

Досліджуючи питання фіксації фактів шахрайства слід звернути увагу на те, що більше 60% стикалися з фактами шахрайства у компанії, притому, що найчастіше дані правопорушення виявлено у наступних сферах: промислове виробництво, торгівля, харчова промисловість та сільське господарство. У більш великих підприємствах факти шахрайства фіксуються частіше. Це передовсім пов'язано з тим, що у великих компаніях ширше діапазон можливостей для реалізації шахрайських схем. Більше половини (60%) вітчизняних підприємств стикалися з випадками шахрайства, та оцінили середній обсяг фінансових втрат від таких дій за рік до 100 тис. дол., а у 20% компаній втрати становили від 100 тис. дол. до 5 млн. дол.

Розкрадання активів та необґрунтовані видатки є найбільш розповсюдженими видами шахрайства, з якими стикаються компанії в Україні (рис. 5).

Рис. 5. Види шахрайства із якими стикнулись компанії в Україні, %

Джерело: складено автором на основі [10]

Дещо менше чверті підприємств стикалися з такими проявами шахрайських дій як саботаж, халатність та корупція/хабарництво (28% та 26,9% відповідно). Біля 20% компаній стикалися з розкраданням інформації та незаконним використанням активів. Отже, статистичні дані чітко довели необхідність оцінки

ризиків виникнення шахрайства. Більше третини досліджуваних підприємств (35,6%) [10] підтверджують наявність високих чи помірних ризиків шахрайства у своїх компаніях протягом поточного року (рис. 6).

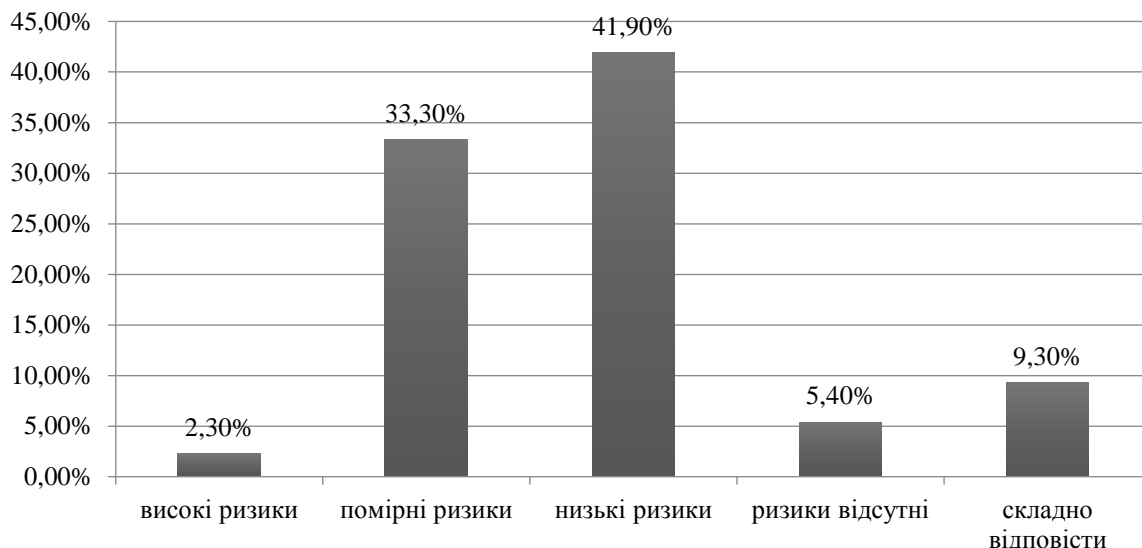

Рис. 6. Оцінка ризиків виникнення фактів шахрайства на поточний рік

Джерело: складено автором на основі [10]

Слід зауважити, що підприємства-респонденти, що раніше не фіксували випадки шахрайства, стверджують про низькі ризики чи їх повну відсутність. Але в той же час більше половини підприємств, що вже стикнулись з фактом шахрайства очікують високу ймовірність повторних випадків або помірний рівень ризику. Найбільші очікування щодо конкретних форм шахрайства стосуються необґрунтованих видатків (31%), розкрадання активів (31%), саботаж та халатність (24%), а корупція та хабарництво (20,9%). Ключовим фактором виникнення шахрайства на вітчизняних підприємствах на думку 51,2% респондентів є несумлінність співробітників [10]. Іншими важливими факторами шахрайства є відсутність або недостатня ефективність процедур внутрішнього контролю та сама можливість шахрайства. Чверть респондентів вважає, що невдоволеність співробітників власним матеріальним

становищем може бути стимулом до реалізації шахрайських дій (рис. 7).

Згідно [10] заслугоує уваги невідповідність між реальною практикою та сприйнятою ефективністю: більш активне використання щорічного аудиту фінансової звітності та залучення власника до операційного управління як засобу боротьби з шахрайством у порівнянні з сприйнятою ефективністю; більш рідке залучення зовнішніх консультантів для проведення незалежних розслідувань на фоні більш високої ефективності сприйняття даного механізму протидії шахрайству. Майже 40% компаній проводять внутрішній контроль 1 раз на квартал та частіше, тоді коли менше 30% проводять його 1-3 рази на рік.

На сьогодні звернення до зовнішніх консультантів для проведення розслідувань щодо фактів/ймовірності шахрайства в компаніях залишається непопулярним заходом – лише 17% учасників дослідження використали даний метод.

Ті, компанії, які звертаються до зовнішнього консультування мають високий рівень впевненості в об'єктивності такого розслідування. При цьому 40% українських компаній не вбачають у даному методі ефективності з попередження шахрайства. Біля 25% респондентів впевнені в ефективності

внутрішнього контролю. Основними причинами, через що українські компанії звертаються до зовнішнього консультування є: необґрунтоване зниження прибутку, анонімне сповіщення, інтуїтивна підозра.

Рис. 7. Фактори виникнення шахрайства у вітчизняних компаніях, %

Джерело: складено автором на основі [10]

Так, задля попередження факту шахрайства з врахуванням специфіки функціонування вітчизняних компаній пропонується проведення щорічної експертизи. Пропонована процедура повинна включати:

1) аудиторську перевірку (аудит фінансової звітності, форензік, перехід на МСФЗ, аудит систем та процесів);

2) оцінку (оцінка для аудиту та звітності згідно МСФЗ, оцінка ризик-менеджменту згідно міжнародних стандартів, оцінка ефективності економічної безпеки);

3) податкову аналітику (виявлення податкових ризиків, аналіз на відповідність податковому законодавству, податковий аудит);

4) процедуру Due Diligence для об'єктів інвестування.

Розкриття інформації з управління ризиками для стейкхолдерів є одним із

важливих заходів щодо зниження рівня шахрайств на підприємстві. Зацікавлені особи очікують надання детальної інформації щодо системи управління ризиками на підприємстві та щодо ключових його ризиках, до яких є схильним даний бізнес. Така інформація в першу чергу необхідна для отримання впевненості у тому, що ризик-орієнтований підхід інтегрований в усі бізнес-процеси підприємства, а також здатний своєчасно ідентифікувати та превентивно реагувати на нові ризики, небезпеки та загрози. Зміцненню та росту ділової репутації сприяє розкриття інформації за найбільш вагомими ризиками та даним, що підтверджують ведення підприємством постійної роботи з управління ризиками та їх попередження.

Рис. 8. Механізми протидії шахрайству у вітчизняних компаніях, що мають досвід фіксації шахрайства у минулому, %

Джерело: складено автором на основі [10]

Висновки. В умовах високоризикового ведення бізнесу до питань управління ризиками та забезпечення економічної безпеки вкрай необхідно кожному підприємству підійти досить відповідально. Розробка та застосування ризик-орієнтованого підходу до управління у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства ідентифікуючи, враховуючи, аналізуючи та оцінюючи fraud-ризик є на сьогодні складовою успішного, стабільного ведення бізнесу. Управління ризиками шахрайства повинно стати частиною операційної діяльності, складовою кожного бізнес-процесу задля убезпечення підприємства від можливого банкрутства. Ефективність механізмів протидії шахрайським схемам залежить від своєчасності виявлення ризиків, достовірності поточної інформації

та історичних даних, актуалізації засобів протидії і ресурсної бази.

Література:

1. Банах С., Немоскальов А. Шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди (українські реалії). *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 3 (7). 2016 р.
2. Гречаник Л. Фінансове шахрайство та протидія йому у компаніях. *Фінансовий ринок України*. 2010. №4. С.24–26.
3. Добрик Л. О. Виявлення і розкриття шахрайських схем у сфері страхування як невід'ємний елемент забезпечення економічної безпеки. *Ефективна економіка*. № 4, 2016 . URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4900>.
4. Занора В. О., Войтко С. Класифікація ризиків виробничо-комерційної діяльності промислового підприємства. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2011. № 21. С. 84 – 89.
5. Зачосова Н. В. Класифікація загроз економічній безпеці компаній з управління

активами. *Науковий журнал «Економіка, фінанси, право»*. 2010. №3. С.7-13.

6. Кривенко О. І. Міжнародний досвід протидії шахрайствам, що вчиняються через мережу Інтернет (на прикладі Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки). *Форум права*. 2017. № 5. С. 208–212. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_5_32.pdf.

7. Пластун В. Л. Проблеми шахрайства та практика його усунення. *Економіка: проблеми та практики*. Випуск 254: В 6 т.-Т.-II, 2009. с. 477-488.

8. Фурман В. М., Зачосова Н. В. Особливості управління економічною безпекою сучасних страхових компаній як одного із видів фінансових установ. *Агросвіт*. 2015. №15. С.20-26.

9. Мошенничество в украинских компаниях. Отчет по результатам исследования 130 компаний в Украине. URL : www.kreston-gcg.com

10. Звіт по шахрайству Report to the nations 2018 global. URL : <https://s3-us-west-2.amazonaws.com/acfepublic/2018-report-to-the-nations.pdf>.

References:

1. Banach, S. Nemoskalev, A. (2016) „Fraud, committed by the method of financial pyramid (Ukrainian realities)”, *Aktual'ni problemy pravoznnavstva*, Vol. 3 (7).

2. Grechanik, L. (2010) „Financial fraud and counteraction to him in companies”, *Finansovyy rynek Ukrayiny*, №4. p. 24–26.

3. Dobrik, L. O. (2016) „Identification and disclosure of fraudulent schemes in the field of insurance as an integral element of economic security”, *Efektivna ekonomika*, № 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4900>.

4. Zanora, V. O. Voitko, S. (2011) „Classification of risks of production and commercial activity of an industrial enterprise. Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property”, *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti*, № 21. p. 84 – 89.

5. Zachosova, N. V. (2010) „Classification of Threats to the Economic Security of Asset Management Companies”, *Naukovyy zhurnal «Ekonomika, finansy, pravo»*, №3. p. 7-13.

6. Krivenko, O. I. (2017) „International experience in counteracting fraudulent conduct through the Internet (by the example of the European Union and the United States of America)”, *Forum prava*, № 5. p. 208–212. Available at : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_5_32.pdf

7. Plastun, V. L. (2009) „Problems of fraud and the practice of its elimination”, *Ekonomika: problemy ta praktyky*, V. 254, p. 477-488.

8. Furman, V. M. Zachosova, N. V. (2015) „Features of management of economic safety of modern insurance companies as one of the types of financial institutions”, *Ahrosvit*, №15. p. 20-26.

9. Fraud in Ukrainian companies. Report on the results of a study of 130 companies in Ukraine. Available at : www.kreston-gcg.com.

10. Report on fraud Report to the nations 2018 global. Available at : <https://s3-us-west-2.amazonaws.com/acfepublic/2018-report-to-the-nations.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2019 р.